

Počátky Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1945–1948

Klára Woitschová

DOI: 10.21104/CL.2025.1.03

The Beginnings of the Centre of Folk Art Production (ÚLUV)
in the Years 1945–1948

Abstract

The text deals with the institutional history of the Centre of Folk Art Production (ÚLUV) in the first years of its existence, i.e., between 1945 and 1948. The first part is devoted to the ideological and organisational preconditions for its establishment, especially the long-term efforts of Ministerial Council Theodor Pistorius to organise folk production. In the following part, attention is paid to the structure and activities of the Centre and the problems it faced in this complicated period. It turns out that, at that time, the Centre was primarily a business and commercial project. The study was based primarily on sources in the well-preserved company archives, in which this first period is well documented.

Key Words

Centre of Folk Art Production, folk production, traditional crafts, economic history

Acknowledgment

Text vznikl v rámci řešení projektu Dokumentace Ústředí lidové umělecké výroby: zdroj poznání a inspirace podpořeného Ministerstvem kultury České republiky z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 (NAKI III).

Contact

PhDr. Klára Woitschová, Ph.D., Archiv Národního muzea Praha, Na Zátorách 6, 170 00 Praha 7 – Holešovice, Czech Republic; e-mail: klara.woitschova@nm.cz

Jak citovat / How to cite

Woitschová, Klára. 2025. Počátky Ústředí lidové umělecké výroby v letech 1945–1948. *Český lid* 112: 51–74. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.1.03>

ÚLUV. Akronym, který v pamětnících z řad široké veřejnosti vzbuzuje celou řadu vzpomínek: logo v podobě štípané holubičky, jejíž ocasní pera tvoří právě zmíněná čtyři písmena, obchod Krásná jizba na pražské Národní třídě, kanafasové povlečení či krojované loutky, které si odváželi cizinci jako suvenýry reprezentující Československo. Etnografové zabývající se lidovým řemeslem, znalci designu a další odborníci ovšem pochopitelně na někdejší Ústředí lidové umělecké výroby nevzpomínají pouze v této spíše vnějškové rovině, ale vnímají jej jako ve své době unikátní pokus o záchranu a revitalizaci tzv. lidové výroby¹ a dodnes oceňují a využívají jeho dědictví.

Tato studie se zaměřuje na první fázi existence a činnosti Ústředí lidové umělecké výroby (dále ÚLUV či Ústředí) od vzniku roku 1945, kdy se jeho zakladatelé a první hybatelé nadšeně pustili do vytyčených úkolů při záchraně a zlepšování lidové výroby a snažili se pro ni vytvořit odpovídající infrastrukturu. Horní hranici sledovaného období představuje únor roku 1948, kdy se výrazně začala proměňovat struktura československého hospodářství a činnost ÚLUV musela být – někdy i tvrdými mocenskými zásahy – postavena na nové základy. První léta Ústředí byla vyplněna velkou aktivitou, nadšením a zároveň hledáním. Bylo třeba formulovat konkrétní náplň činnosti Ústředí a nástroje, jimiž mělo být stanovených cílů dosaženo. Některé cesty se ukázaly jako slepé a spíše činnost ÚLUV třštily, jiné se rozvíjely po celou dobu jeho existence a přinesly mimořádné výsledky, z nichž česká etnografie, zejména na poli studia materiální kultury, čerpá dodnes.

Cílem studie je přinést vůbec první zevrubný popis okolností vzniku a fungování ÚLUV v prvních letech jeho existence. Tedy v období, které je v dosavadní (velmi nečetné, viz dále) literatuře věnované dějinám této organizace zpravidla úplně pomíjeno, případně redukováno na kusou informaci, že ÚLUV byl založen na základě dekretu prezidenta republiky. Důvody tohoto pomíjení, a tedy i absenci základních empirických informací, zcela klíčových pro pochopení organizační a personální struktury ÚLUV a četné řady klíčových charakteristik (a ovšem i problémů) fungování Ústředí, vidím v několika příčinách: (a) programatický nezáměr o „buržoazní fázi a kořeny“ dějin ÚLUV v době totalitárního režimu; (b) malé povědomí badatelů o existenci zásadního souboru písemných pramenů k dějinám ÚLUV; (c) důraz novějšího bádání na – důležité – pamětnické (orálně historické) reflexe dějin ÚLUV, které z pochopitelných důvodů pozdní

1 Pojmy lidová výroba, lidová umělecká výroba, řemeslo atd. jsou mnohovrstevnaté a obtížně definovatelné, srv. např. Woitsch 2004. Nejednotně a nepřiliš reflektovaně jsou používány i v dobové literatuře a pramenech vztahujících se k ÚLUV. V článku nadále preferuji užívání termínu „lidová výroba“, „lidové umělecké řemeslo“ a „lidové řemeslo“, která pro účely této studie vnímám synonymně podobně jako soudobí aktéři.

40. léta 20. století nepokrývají. Výše uvedené nedostatky se proto v textu snažím překonat a ze stejných důvodů se spíše než na analýzu problému zaměřuji na vůbec první empirické zachycení hektického dění tří poválečných let.

Východiska výzkumu

Činnost ÚLUV po celou dobu jeho existence mapuje jeho dobře dochovaný podnikový archiv uložený ve Státním oblastním archivu v Praze, pozornost na dějiny této instituce se však dosud v naší odborné literatuře příliš často neupírala. Výjimku představují některé drobnější časopisecké studie (Šenfaldová 1981; Hlaváček 2019; Žižková 2008 a 2021). Tato situace zcela symptomaticky zapadá do obecně malé pozornosti, které starší i novější bádání v České republice, respektive Československu věnovalo a věnuje dějinám etnografie (národopisu, etnologie) v době 2. světové války a době krátce poválečné. Archivní výzkum unikátně dochovaných fondů v tomto směru ještě může přinést mnoho nového a odhalit i některé překvapivé (dis)kontinuity s dobou pozdější (Ducháček 2016). Lepší je situace v oblasti odborné činnosti ÚLUV. O výrobcích vznikajících pod značkou Ústředí a řemeslech, která byla v jeho rámci ve 2. polovině 20. století pěstována, vznikla celá řada zajímavých prací, které využívají jako zdroje buď samotné výrobky chované v českých a slovenských muzejních institucích, případně kombinují jejich průzkum s dokumentací ÚLUV chovanou v Archivu Národního muzea a ve Valašském muzeu v přírodě (Žižková 2019; Vlčková – Hekrdlová 2019; Jurková 2021). Tyto texty ale z pochopitelných důvodů pomíjejí podrobnější popis a rozbor personálně-organizační struktury ÚLUV, případně se zaměřují především na novější dějiny organizace, a to zejména po její zásadní reformě v roce 1957.

Ideové základy

Na oficiálním dokumentu zakládajícím existenci Ústředí lidové umělecké výroby, tedy Dekretu presidenta republiky o organizaci lidové a umělecké výroby č. 110/1945 Sb., vydaném 27. října 1945 a platném od 7. listopadu téhož roku, jsou podpisy prezidenta Edvarda Beneše a také předsedy vlády Zdeňka Fierlingera a ministra průmyslu Bohumila Laušmana. Iniciativa k organizaci lidových řemesel však pocházela již od meziválečného období od „muže v pozadí“, ekonomy a odborného rady ministerstva průmyslu Theodora Pistoria (1894–1969). Ten prošel již za první Československé republiky několika významnými posty, které mu umožnily poznávat zákonitosti a promýšlet nedostatky organizace průmyslu, výroby a obchodu své doby: od angažmá v Obchodní a živnostenské komoře, k vyšší úřednické

pozici na ministerstvu průmyslu až k vedení Exportního ústavu československého a Cenového úřadu. Již v této době publikoval několik teoretických prací, v nichž můžeme identifikovat inspirační zdroje, z nichž později vstala i idea organizace domácí lidové výroby (Pistorius 1927; Pistorius 1931). Velmi silně na Pistoria zapůsobilo především severské prostředí a způsoby, jakými se vyrovnávala tato oblast s hospodářskou krizí 30. let (Pistorius 1933). Právě jeho aktivitou se podařilo již během 2. světové války založit družstvo Dorka, které alespoň v omezené míře realizovalo jeho představy. Ideové, ale i organizačně-praktické kořeny podpory lidové výroby později zformované do ÚLUV tedy můžeme, kromě inspirací ještě starších (srv. níže oddíl Organizační předpoklady), nalézt v době 2. světové války. Po válce se Pistorius znovu vrátil jako odborný rada na ministerstvo průmyslu a dostal možnost zhmotnit své dlouho pečlivě promyšlené plány do reality.

Ideovým manifestem Ústředí lidové umělecké výroby se stal spis *Lidová a umělecká výroba*, vydaný v krátké době po založení ÚLUV (Pistorius 1946). V něm československým čtenářům předestírá způsob organizace švédské a norské domácí výroby a infrastrukturu, kterou pro ni oba tyto státy vybudovaly, a v podstatě se snaží přenést tento model do našeho prostředí. S velkým entusiasmem a zároveň s vysokou mírou idealismu, u muže jeho zkušeností snad až překvapujícího, předpokládá, že státem zaštitěná, dobře zorganizovaná a kvalitní kusová drobná řemeslná výroba, která je pochopitelně dražší a i při sebelepší systemizaci ve své podstatě neschopná konkurence vůči velkosériové průmyslové výrobě, může představovat významný a rovnoprávný segment československého hospodářství. Zároveň vyzdvihuje i vysokou estetickou hodnotu lidových výrobků („*obrážejí více tvořivého ducha, více duše a její krásy*“, Pistorius 1946: 9), které vždy v jeho očích převyšovaly méně vkusné průmyslové výrobky. Spoléhal se tedy na určitou „národní uvědomělost“ a znalosti tradic domácího obyvatelstva, které měly v jeho představách převážít nad ekonomickými aspekty každodenní spotřeby. Z ideového hlediska tedy Pistorius de facto navazuje na romanticko-nacionalistický směr uvažování o „lidu“ a lidové kultuře, který byl v polovině 20. století již nepochybným anachronismem.

Theodoru Pistoriovi tedy patří největší zásluhy na formulaci obsahu a vydání normy a v prvním desetiletí také bedlivě a z bezprostřední blízkosti sledoval její naplňování. Jeho klíčová role při vzniku ÚLUV a formulaci jeho cílů však nebyla dosud dostatečně oceněna.

Organizační předpoklady

Již od poloviny 19. století a potom i v období po vzniku Československa se drobní výrobci sdružovali ve společenstva, která jim měla ulehčit nejen

organizování výroby, ale i získávání surovin a prodej hotových výrobků za co nejvýhodnějších podmínek. Družstevní forma podnikání, kterou Pistorius vybral i pro své odvětví, nebyla tedy u nás ani v zahraničí ničím neznámým (Smrčka 1992; Slavíček 2023, kde i starší literatura). Nejinak tomu bylo i v oblasti tradičních a uměleckých řemesel. Svou tradici u nás měla již od počátku 20. století družstva různé povahy a zaměření – některá byla čistě výrobní, u některých převažovala v jejich činnosti touha realizovat zvolený ideový program – počínaje Zádruhou (1900), pokračující Artělem (1908) (Froněk – Brožková 2008), orientovaným na průmyslový design a bytové doplňky, přes Svaz československého díla (1914) (Knobloch 2019), zaměřeným na podporu uměleckého průmyslu. V nich všech se mohli do jisté míry uplatnit i drobnější lidové výrobci či jejich sdružení. Je ovšem pravdou, že ti často trpěli nevýhodnými podmínkami, které si při výkupu jejich výrobků kladli nákupčí zprostředkovatelských obchodních společností, když platili výrobcům v naturáliích či hluboko pod cenou (Pistorius 1946: 30).

První podpůrnou organizaci přímo a výhradně pro drobné lidové výrobce se kupodivu podařilo založit (za aktivního přispění T. Pistoria, který se stal jejím prvním předsedou) až během 2. světové války v roce 1940, jednalo se o družstvo *Dorka, družstvo pro organizaci domácí práce, zapsané společenstvo s ručením omezeným*. Po dobu války mělo fungovat jako svépomocné družstvo a po ní se mělo transformovat v širěji pojatou veřejnoprávní korporaci nadanou určitými právy. V poměrech protektorátu však nebylo možno plně rozvinout některé aspekty jeho činnosti, například oblast zvelebování řemesel a jejich výtvarného rozvoje, neboť veřejně proklamovat takové cíle činnosti by znamenalo přitáhnout k družstvu zcela nežádoucí pozornost okupačních úřadů.

Teprve poválečné období dopřálo Theodoru Pistoriovi možnost plně rozvinout své představy a zřídit onu dlouho očekávanou centrálu pro veškerou lidovou a uměleckou výrobu. Do její působnosti měli být (povinně) zahrnuti domácí výrobci a živnostníci, kteří pracovali sami či s pomocí své rodiny ve svém obydlí či dílně a jejich podíl byl při výrobě daného výrobku zásadní. Členem se měla stát i družstva sdružující umělecké řemeslníky a výše zmíněné výrobce (ti se pak již nemuseli stát individuálními členy). Zároveň se ale vyjímala tak jednoduchá výroba, která „neklade nároku na technicky nebo výtvarně tvořivou inteligenci pracovníkovu“ (Dekret presidenta republiky č. 110/1945 Sb., par. 3. odst. 3). Členství v ÚLUV se nevyklučovalo se členstvím v jiných, obecněji zaměřených společenstvech, připomeňme například Ústřední radu družstev, Ústřední radu československého průmyslu a Ústřední svaz československého řemesla.

Úkoly Ústředí byly stanoveny poměrně ambiciózně: šlo nejen o územní a odbornou organizaci, ale i propagaci, vystavování vyráběných produktů, účast na mezinárodních výstavních projektech či ediční činnost. Dekret však stanovoval i mnohem závažnější cíle v oblasti sociální, zprostředkovatelské, odbytové a kontrolní. Svým členům Ústředí mělo, moderně řečeno, snižovat administrativní zátěž, zprostředkovávat komunikaci s československými úřady, a co bylo možná zdaleka nejdůležitější, jeho úkolem mělo být i opatřování úvěru na podnikání, pokud ho bylo potřeba. A v neposlední řadě (což bylo v době poválečného vázaného hospodářství obzvláště potřebné) mělo Ústředí garantovat získávání kvalitních surovin pro výrobu.

Struktura ÚLUV

Vedení Ústředí bylo vícestupňové. V čele stály kolektivní řídicí orgány, předsednictvo a správní výbor. Předsednictvo mělo čtyři členy jmenované ministrem průmyslu, přičemž jeho funkční období trvalo čtyři roky. Z jeho středu byli vybráni dva členové, kteří se po dvou letech pro střídali v předsednictví. Orgán byl usnášeníschopný, pokud byli jednáni přítomni alespoň tři členové. Při rovnosti hlasů rozhodoval hlas předsedy. V případě akutních záležitostí bylo možné i hlasování per rollam. Při zasedání mohly být slyšeny i další osoby, byla-li jejich přítomnost považována za nutnou.² V předsednictvu ÚLUV se důsledně dbalo na paritu obou národností, dva členové předsednictva byli ze Slovenska a z nich byl vybírán i jeden z předsedů, za součinnosti s pověřencem Slovenské národní rady pro obchod a průmysl.

Na chvíli se zastavme u národnostního aspektu ÚLUV. V Pistoriově konceptu hrálo rovné zastoupení českého a slovenského národa důležitou roli. Slovenskou účast považoval za klíčovou, jednak protože se jím demonstrovala „*bratrská spolupráce*“ mezi oběma národy a také protože „... je nesporné, že lidové umění slovenské uchovává živější tradici než české a že i současná lidová umělecká tvořivost slovenská vydává namnoze krásnější plody než česká. Lidová a umělecká výroba slovenská má více podnětů a více porozumění pro jemné potřeby než v Čechách, kde je tato výroba nemírně zatížena industrialisačním a komerčním duchem...“ (Pistorius 1946: 40). Zde se opět odráží jistý Pistoriův romantismus a ve vztahu ke Slovensku až paternalismus, který byl – alespoň zčásti – vlastní i odbornému etnografickému výzkumu prvorepublikového období.

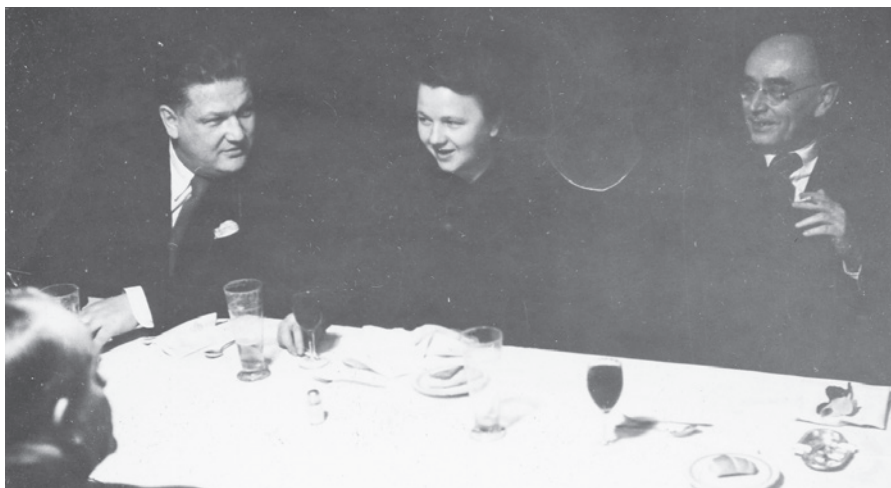
2 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946, příloha Jednací řád ÚLUV.

Prvním předsedou výboru byl jmenován JUDr. Josef Pražák, ředitel Ústředního svazu zemědělských družstev, a po dvou letech jej vystřídala etnografka Emma Marková-Okályová. Členem byl i významný architekt Pavel Janák a čtveřici prvního předsednictva doplňovala ještě výtvarnice Julia Kováčiková-Horová. Pražák se počátkem roku 1948 vzdal svého angažmá v Ústředí s odvoláním na přílišné pracovní zaneprázdnění. V pozadí mohlo být, jak naznačuje jeho resignační dopis, i něco jiného – tlaky moravských představitelů ÚLUV na přímé zastoupení Moravy („*bude celá Morava blíže zapojena do úkolů Ústředí a bude také uznána její úspěšná činnost v oboru lidové a umělecké výroby...*“)³ v předsednictvu

Obr. 1 Dr. Emma Marková-Okályová. Zdroj: ANM, ÚLUV, K_3147.

a také požadavky na zastoupení výtvarníků, které přicházelo z pražských uměleckých kruhů. Na jeho místo byl jmenován Jindřich Mayer, generální sekretář Obchodní a živnostenské komory v Brně.⁴ (Obr. 1, 2)

Obr. 2 Představitelé ÚLUV Jan Hrdlička, Julia Kováčiková Horová, Josef Chytil a Jan Vaněk při večeři na počest 60. narozenin J. Vaňka v roce 1951. Zdroj: ANM, ÚLUV, K_3322.

3 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 6. 2. 1948.

4 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 6. 2. 1948.

Správní výbor byl 16členný a jeho členy byli jednak čtyři členové předsednictva, dále předsedové dvou nákupních a prodejních družstev ÚLUV a deset dalších bylo také jmenováno ministrem průmyslu (z nich pět opět po dohodě s pověřencem SNR). Tito členové se vybírali z řad vůdčích osobností obchodních a živnostenských komor, různých hospodářských svazů či z prostředí významných uměleckých škol. První výbor byl jmenován 5. března 1946 a v jeho řadách se setkáme například s ředitelem Uměleckoprůmyslového muzea Karlem Herainem či významným fotografem Karolem Plickou, předsedou Slovenské filmové společnosti.⁵ Úkolem výboru byla formulace stanov Ústředí, určování rozpočtu a dohled nad jeho adekvátním využitím, dále stanovoval členské příspěvky a prováděl majetkoprávní úkony. Jak tedy vidíme, v řídicích orgánech jednoznačně dominovali zástupci hospodářských institucí, tedy moderní terminologií řečeno reprezentanti průmyslu a podnikatelské sféry, později i designéři a návrháři. Etnografové nebyli zastoupeni vůbec. Jasně to naznačuje, že celá korporace fungovala (či měla fungovat) z důvodů ekonomických a cíle (řekněme) filantropické jako podpora umění a lidové kultury byly až sekundární.

Předsednictvo se scházelo nejprve jednou za dva měsíce, později dokonce každý měsíc, poprvé na ministerstvu průmyslu dne 23. listopadu 1945, později především v pražské centrále Obchodní a živnostenské komory. Správní výbor se scházel čtvrtletně.

At již se jednalo o zasedání kteréhokoli ze jmenovaných orgánů, o jeho konání vždy mělo být informováno i ministerstvo průmyslu, které mělo právo vyslat sem svého zástupce. To se skutečně také dělo. Zasedání se pravidelně účastnil Theodor Pistorius jako reprezentant ministerstva průmyslu, přítomni jako hosté bývali i radové jiných ministerstev. Celkem neočekávaně byl pak koncem roku 1947 dosazen do Ústředí jako dozorčí orgán vrchní ministerský ředitel Kubík z ministerstva průmyslu. Tento krok vzbudil v předsednictvu neklid, podle něj k takovému kroku nebyl důvod, možná se však již jednalo o předzvěst nespokojenosti ministerstva s činností Ústředí, která se nakonec plně projevila po únoru roku 1948.⁶

Odbornou protiváhou výboru a předsednictva se stal tzv. poradní sbor, který tvořilo 24 osob, představitelů členstva ÚLUV, jejichž úkolem bylo jednak schvalovat podněty ze strany výboru a jednak měl i sám vyvíjet iniciativu a výboru předkládat návrhy pro další činnost ÚLUV, na nichž se poradní sbor shodl. Jeho členové se rekrutovali z obdobných kruhů jako členové správního výboru, etnografové byli zastoupení alespoň Dra-

5 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 26. 3. 1946.

6 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 29. 10. 1947.

homírou Stránskou. Tento orgán se scházel dvakrát ročně na slavnostních zasedáních, na něž bývali zváni i další hosté, například radové ze zainteresovaných ministerstev.⁷

Jako poradní orgány poradního sboru vzniklo 12 oborových odborných komisí, které zahájily svoji činnost v polovině roku 1946.⁸ V prvních letech byla nejsledovanějším oborem výroba hraček (mimořádně na práci odborné komise pro tento obor se účastnil i Jiří Trnka), keramiky a obecně výrobky ze dřeva.⁹ Tyto komise byly zároveň jedním z neopominutelných nástrojů činnosti zvelebovacích oddělení. I v těchto komisích převažovali výtvarníci a návrháři.

Všechny činnosti ÚLUV měl zajišťovat administrativní aparát, o jehož podobě se prezidentský dekret nezmiňoval. Byl původně velmi skromný, počátkem roku 1946 to bylo celkem 18 osob, z toho 15 v Praze a 3 v Bratislavě a můžeme říci, že se jednalo o činnost do jisté míry dobrovolnickou, protože vzhledem k poměrně jasně formulovanému doporučení T. Pistoria se osobní náklady všech pracovníků držely v podstatě na hranici existenčního minima.¹⁰ S titulem vrchního ředitele byl do čela výkonného aparátu Ústředí postaven Jan Hrdlička, který tuto funkci zastával po celý zbytek následujícího období a smetly jej až reformy ÚLUV po vydání nového zákona organizujícího lidovou výrobu v roce 1957. (Obr. 3)

Po značném úsilí se podařilo pro ředitelství získat kancelářské prostory (tři částečně zařízené místnosti) v budově Na Příkopě 8, později v č. 29 a zvelebovací oddělení sídlilo celkem

Obr. 3 Vrchní ředitel ÚLUV Jan Hrdlička při projevu při příležitosti pětiletého výročí ÚLUV 21. listopadu 1950. Zdroj: ANM, ÚLUV, K_3537.

7 SOA Praha, k. 118, č. 275, jmenovací dekrety.

8 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 3. 7. 1946.

9 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946.

10 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o ustavující schůzi ÚLUV, 23. 11. 1945.

příznačně v domě Svazu českého díla na Národní třídě 36 tedy Domě uměleckého průmyslu (DUP), kde se počet jím „obývaných“ místností neustále rozšiřoval. Nakonec Ústředí se Svazem českého díla započaly koncem roku 1947 vyjednávání odkupu čtvrtiny DUPu.¹¹ Na konci téhož roku se však již správní aparát rozrostl na všech pracovištích ÚLUV na 43 osob a v dalších letech se stále zvyšoval.

Ještě v prosinci 1945 bylo rozhodnuto z praktických důvodů o zřízení pobočky (v dobové terminologii odbočky) v Brně, která sídlila v objektu Zemského ústavu pro zvelebování živností. Její působnost zahrnovala celou zemi Moravskoslezskou. Stejně jako další pobočky neměla ani tato právní subjektivitu a disponovala pouze velmi úsporným aparátem, přičemž v jejím čele stála od roku 1946 Zemská rada Ústředí lidové a umělecké výroby v Brně. Tě předsedal Josef Chytil. Jednalo se o svého druhu převodní páku mezi moravskými a slezskými členy a pražským vedením celého Ústředí. Tyto odbočky měly zajišťovat nejrůznější statistická šetření, administrativní úkony a také dávat dobrá zdání o tom, jaké aktivity by měl ÚLUV v dané oblasti provozovat a jaká opatření přijímat. Stejně důvody vedly i k založení bratislavské pobočky, do jejíhož čela se postavil František Májek.¹² Slovenská pobočka však zprvu příliš neprosperovala a v následujících letech měla obtíže být i jen zajistit odpovídající místnosti pro svou činnost.

V původním konceptu Ústředí se neřešilo paritní zastoupení Moravy a Slezska, což postupem času začalo budit kontroverze a v roce 1947 se moravští představitelé důrazně ozvali se svými požadavky, aby příště bylo bráno moravské zastoupení lépe na zřetel a prozatím byl alespoň zván na schůze předsednictva zástupce Moravy s poradním hlasem. Dále bylo usilováno o zrovnoprávnění brněnského zvelebovacího oddělení, které nemělo podle stávajících stanov plné kompetence. První dva požadavky byly akceptovány, třetí výslovně odporoval schválenému organizačnímu schématu.¹³

Časem se k ÚLUV volně přidružily ještě další poradní sbory a komise, jejichž činnost souzněla s aktivitami Ústředí, například Poradní sbor pro výchovu dorostu, který zajišťoval odborné stáže nadějných studentů dotčených oborů v domácích i zahraničních podnicích.

Členstvo

Jaký ohlas mělo vlastně založení Ústředí u těch, pro něž bylo učeno? Zprvu nikterak silný. Stejně jako se konstituovala struktura a pracovní postupy

11 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947.

12 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 12. 1945.

13 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

ÚLUV, rozšiřovala se pomalu i povědomost o něm. Nástrojů, jak uvést ve známost vznik nové instituce (navíc s povinným členstvím!), nebylo zprvu mnoho a nefungovaly příliš rychle a spolehlivě. Na celém území republiky byly náborové letáky distribuovány prostřednictvím okresních a krajských národních výborů a do procesu byly zapojeny i obchodní a živnostenské komory a další svazy či organizace výrobců, které měly dosah na regionální úrovni a mohly uvést nově vzniklou korporaci ve známost.

V prosinci roku 1945 bylo přihlášeno prvních 190 členů,¹⁴ do března 1946 se sešlo 1 900 přihlášek (zhruba 1 100 z Čech, 700 z Moravy a 100 ze Slovenska)¹⁵. V roce 1947 již bylo členů 4 755.¹⁶ Na základě velmi obecné formulace dekretu ovšem nebylo zcela jasné, které všechny výrobní obory mají v ústředí být povinně registrovány, a čekalo se na vydání návazné vyhlášky (prozatímní vyhláška III/7-141-186/46 ministerstva průmyslu, Ústředí samo připravilo novelizované znění koncem roku 1947, které však nebylo ministerstvem akceptováno)¹⁷. V roce 1947 se hovoří o 5 849 členech, detailní rozpis však ukazuje, že těchto velmi optimistických čísel bylo dosaženo mimo jiné i tím, že se jednotlivě započítávali i členové družstev, která byla členy Ústředí.¹⁸ Seznamy členů ukazují skutečně široký rozptyl v charakteru členstva od jednotlivců až po družstva výrobců.

Částky členských příspěvků nelze paušálně uvést, vypočítávaly se na základě obchodního obrátu v předchozím roce či podle počtu pracovníků, to záleželo na typu výrobce. Tak či onak se Ústředí snažilo především těm nejmenším členům poplatky odpouštět.¹⁹

Určitým zklamáním byl nízký ohlas na Slovensku. Nábor zde šel o poznání pomaleji nežli ve zbytku republiky a tempo se příliš nedařilo zvyšovat, a to i přes to, že využívané nástroje byly obdobné. Byly tedy doplněny například rozsáhlou plakátovací akcí.²⁰

Za prostředek k vylepšení situace lidové výroby ovšem rozhodně nebylo považováno zakládání nových výroben, ani rozšiřování těch stávajících. Dokud nebyly hotovy statistické podklady, které by zmapovaly situaci v tomto odvětví, bylo rozhodnuto nepovolovat udělení nových živnostenských oprávnění, leda by ovšem šlo o takové obory, o nichž bylo známo, že

14 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 12. 1945.

15 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 25. 3. 1945.

16 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946. Seznamy přístupujících členů také srv. tamtéž, k. 27, č. 99 a k. 137, č. 330.

17 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947, příloha.

18 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

19 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947, příloha Příspěvkový řád.

20 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 15. 1. 1946.

se nikde na území Československa dosud nepěstují, či se jednalo o výrobu komodit jmenovitě požadovaných na zahraničních trzích.²¹ Ústředí tedy napříště chtělo prostřednictvím této kompetence moderovat vývoj lidové výroby. Projevilo se to například v roce 1947 zřízením družstva Javorina pro zpracování dřeva, kůže, kovu a textilu. V jeho představenstvu bylo zastoupeno i Ústředí i exportní družstvo Slovakia. Podobný postup byl aplikován i v několika dalších případech (v tomto roce dalších čtyřech).²² Nově založených družstev však nakonec bylo v roce 1947 již 50 a nebylo ve fyzických možnostech účastnit se ve všech jako členové jejich orgánů, nakonec se tedy tato praxe držela pouze na Slovensku s tím, že fungování družstev zde přece jen není tolik zakotvené jako v západnějších částech republiky.²³

U některých družstev pak ÚLUV rozhodl o změně jejich charakteru z obchodních na výrobní, aby nenarušovaly monopol jeho vlastního nákupního a prodejního družstva (takto např. SLUM v Uherském Hradišti).

Ještě připomeňme, že celá řada členů Ústředí se nacházela v částech Československa za války odstoupených Říši, a tedy v nich prim hráli němečtí pracovníci. Po válce bylo třeba, tam kde to bylo možné, tyto pracovníky ovládající potřebné technologie, udržet. Či, a to se stalo dalším významným úkolem Ústředí, vychovat nové výrobce. Na jedné straně se jednalo o proškolení osob nově přišedších do pohraničí a na druhé straně bylo třeba také podchytit mladé (dobovou terminologií odborný dorost), kteří by byli schopni pracovat tradičními technologiemi a popřípadě je tvořivě rozvíjet. Ústředí také dostalo k dispozici některé poválečné konfiskáty v podobě strojů ze zrušených výrobních provozů.

Financování Ústředí

Posledním, avšak zcela klíčovým momentem pro zřízení a existenci ÚLUV bylo jeho finanční zajištění. Dekret předpokládá jako zdroje financování členské příspěvky (či případně pokuty), které však nemohly být příliš vysoké, pokud neměly členy nadměrně zatěžovat. Dále podíl ze zisku nákupních a prodejních družstev, výtěžků akcí pořádaných Ústředím a také dary a subvence. Srovnáme-li tento výčet očekávaných příjmů a velkoryse formulované cíle, je zřejmé, že již od počátku bylo finanční krytí činnosti ÚLUV nedostatečné. Ostatně, byl si toho dobře vědom i T. Pistorius, když při ustavující schůzi Ústředí pronesl: „*Vaše starosti a oběti nebudou malé. Ote-*

21 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 25. 3. 1946.

22 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 20. 1. 1947.

23 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 29. 10. 1947 a tamtéž, k. 123, č. 88, Historie ÚLUV – členství.

*vřeneš Vám říkám, ..., že nemalou starost mi působí otázka finančního podložení činnosti Ústředí..., protože to bude podnik nekapitalistický... Prosím Vás, abyste nespolehali v této přechodné době jen na ministerstvo průmyslu – na stát, který je finančními úkoly přetíženo...*²⁴

Ministerstvo financí sice přidělilo na intervenci ministra průmyslu subvenci ve výši milionu korun a sešly se i dary od bank a pojišťoven či obchodních a živnostenských komor v minimálně stejné výši, to však zdaleka nestačilo. Bylo tedy jednáno s ministerstvem financí o státem garantovaný úvěr ve výši 100 milionů korun. Výsledná přiřčená částka na rok 1947 byla sice pouze čtvrtinová (s příslibem minimálně stejné částky i pro rok následující), nakonec ještě snížená o další tři miliony, nicméně i tak bylo vyjednávání považováno za úspěšné a získaná částka pokrývala alespoň nejjzákladnější potřeby Ústředí (na Slovensko z této částky mělo putovat sedm milionů)²⁵. A jen podotkneme, že většina alokované částky měla připadnout na činnost zvelebovacích oddělení. Pro rok 1948 vyjednal rada Pistorius opět 23 milionů (z toho 9 pro Slovensko).

Úvěry a finanční podpora pro členy Ústředí pak byly zcela jinou kapitolou a poskytoval je podle jiného prezidentského dekretu (č. 78/1945 Sb.) Československý reeskontní a lombardní ústav (v roce 1946 ve výši přes 18 milionů korun). O větší půjčky však žádali sami výrobci, Ústředí pouze skládalo záruky, peníze si samo nepůjčovalo. Jak pravil předseda Pražák: „*Způsob tento je pro dlužníka výchovný a podpora tím není odmítnuta.*“ Záruku Ústředí mohl dotyčný splácet i hotovým zbožím.²⁶ Menší částky občas poskytovalo formou půjčky i samo Ústředí.²⁷ Někteří výrobci dosáhli i na dílčí podporu z fondů UNRRA. Na Slovensku se zdaleka tolik s úvěry nedařilo, jak referovala prof. Marková na jaře 1947, „*naše peněžní ústavy jsou vůči nám nedůvěřivé*“.²⁸

Činnost ÚLUV

Zvelebovací oddělení

O vnitřní struktuře Ústředí se prezidentský dekret zmiňoval jen zcela obecně, jediná oddělení, která podle něj měla povinně vzniknout – jedno pro Čechy, Moravu a Slezsko a jedno pro Slovensko – byla tzv. technic-

24 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o ustavující schůzi ÚLUV, 23. 11. 1945.

25 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946.

26 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

27 Směrnici pro zprostředkování úvěru a podpor sv. SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 30. 6. 1947.

28 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

ká a výtvarnická zvelebovací oddělení, krátce nazývaná zvelebovacími odděleními. Byla to právě ona, na jejichž bedrech spočívala hlavní tíže úkolů ÚLUV v oblasti samotné výroby. Jejich činnost upravoval speciální Zvelebovací řád.²⁹

Co si pod mnohoznačným termínem zvelebování vlastně představit? V podstatě se jednalo o péči o výtvarnou úroveň a dokonalé provedení i funkčnost výrobků, vlastní aktivity v oblasti hledání nových vzorů pro výrobu, spolupráci s odbornými školami či výtvarnickými organizacemi (jmenovitě se Svazem českého díla a pražskou uměleckoprůmyslovou školou) a v neposlední řadě i kontrolu kvality pro udělení registrační značky.

V Praze stanul v čele tohoto klíčového oddělení architekt Jan Vaněk, jeden ze zastánců modernizace bydlení a místopředseda Svazu českého díla. Brzy se stal jednou z klíčových osobností Ústředí a v roce 1947 (po hrozbách, že z Ústředím přestane úplně spolupracovat) byl dokonce „povýšen“ na uměleckého ředitele Ústředí.³⁰ Podobnou roli ve slovenském zvelebovacím oddělení sehrávala Emma Marková-Okályová. Především Vaněk viděl ve zvelebovací činnosti hlavní úkol Ústředí a nebyl s jeho činností v této oblasti dlouhodobě spokojen, ve sledované době však jeho výtkám nebylo popřáváno sluchu, jeho čas měl přijít po roce 1948.

V oblasti zvelebování existovaly styčné plochy mezi ÚLUV a Svazem československého díla, jednalo se dokonce o podepsání smlouvy o spolupráci, v jejímž návrhu se pravilo, že „*Svaz jest kulturní a zvelebovací složka Ústředí. Svaz Českého díla zůstává ovšem samostatnou ideovou institucí a korporací jako dříve a nemá ani morální, ani hospodářské závislosti na Ústředí.*“³¹ Příprava smlouvy však vážla a nakonec vše bylo jinak. Po únorovém převratu Svaz ukončil svoji činnost a vplynul do Ústředí.

Specifickou činností prováděnou zvelebovacím oddělením v kooperaci s odbornými komisemi byla certifikace (v dobové terminologii přezkoumávání) kvality výrobků vyráběných a prodávaných pod patronací ÚLUV. Některé výrobky ji mohly podstoupit dobrovolně (za drobný poplatek), jiné jí dle původních představ měly podléhat povinně (návazná vyhláška však nikdy nevyšla). V obou těchto případech mohlo zvelebovací oddělení navrhnout úpravy vzhledu, funkčnosti či dalších aspektů výrobku. Jedinou výhodu podstoupení této certifikace poskytovalo pro výrobce v tom, že mohli používat po předchozím souhlasu Ústředí přívlástek ke svému názvu „člen Ústředí lidové umělecké výroby.“³²

29 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946, příloha Zvelebovací řád.

30 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 18. 8. 1947.

31 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

32 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947.

Zvelebovací oddělení měla také provozovat vlastní ateliery. Bylo plánováno, že z nic budou přicházet návrhy nových výrobků připravených pro výrobu. Dalšími cestami, jak získávat nové návrhy, bylo i vypisování veřejných soutěží. Jen v roce 1947 byly vypsány tři, na dětské hrací kostky, upomínkové předměty pro sokolský slet a pohyblivou hračku. Autorům vybraných návrhů přinášela účast finanční odměnu.³³

V prvních letech byly učiněny v Ústředí také první kroky směřující ke vzniku budoucích mimořádných dokumentačních sbírek, když v roce 1947 vznikly na všech pobočkách sbírky fotografií a v Brně i vlastní fotografické dílny.

Významnou položkou v činnosti zvelebovacího oddělení byla spolupráce s různými typy škol, jak středními (keramická v Praze, sklářská v Boru u České Lípy, škola pro umělecký průmysl v Jablonci nad Nisou či tkalcovská škola v Jilemnici), tak i vysoké (VŠUP v Praze, Státní ústav školský pro domácí průmysl). Představa byla taková, že studenti VŠUP budou dalším zdrojem výtvarných návrhů a odborné školy budou vyrábět finální výrobky, resp. vzorky pro výrobu.³⁴

Vydavatelská činnost

Informačním bulletinem Ústředí se staly Zprávy pro členy. Vydávaly se s měsíční periodicitou a na 16 stránkách zpravovaly členy Ústředí o nejnovějších událostech v korporaci, činnostech, vybraných zajímavých technologiích či fenoménech a také seznamovaly s legislativou týkající se podnikání (nové daňové předpisy, pojištění).

Další úlohou Ústředí bylo informovat všechny své členy o aktuálním dění v oblasti lidové výroby a uměleckých řemesel. V tomto smyslu bylo rozhodnuto od roku 1947 vydávat vlastní časopis pro celé území Československa, a sice pod názvem TVAR. První číslo bylo naplánováno na listopad 1947 (vyšlo ale až v roce následujícím) a jednalo se o měsíčník tištěný na křídovém papíře se 32 stranami a vřítými obrazovými přílohami. Náklad byl optimisticky zvolen ve výši 5 000 kusů a výroba jednoho čísla měla stát 45 000 Kč. Tento měsíčník se měl stát fórem především pro oblast zvelebovacích činností ÚLUV. Kvalitu obsahu měla zaručit redakční rada. Za šéfredaktora byl určen prof. František Kovárna, kterého (coby člena národně-socialistické strany) smetly únorové události roku 1948. Již od druhého čísla stál v čele redakčního okruhu Karel Hetteš (do roku 1951).

³³ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 123, č. 288. Různá dokumentace, veřejné soutěže.

³⁴ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946.

Vzorkové dílny: Uherské Hradiště

Jedním z prostředků zvelebovacího oddělení ÚLUV mohlo být založení manufaktur, tzv. vzorkových dílen v takových oblastech, kde byla silná koncentrace lidové výroby a řemesel. Tam pak měly směřovat k pilotní výrobě návrhy vzniklé v ateliéru ÚLUV a měly zde vzniknout vzory pro budoucí výrobu, včetně přesných kalkulací výrobních nákladů, metod a použití nástrojů a strojů tak, aby výroba ve větších sériích byla co nejefektivnější. Takto odzkoušené vzory byly pak propůjčovány do výroby jednotlivým výrobcům, nicméně zůstávaly v majetku Ústředí.

Jako ideální lokalita pro „spádovou oblast“ Slovácka a Valašska bylo vybráno Uherské Hradiště (Šenfaldová 1980). Dílna měla podobu přízemního dřevěného pavilonu. Byl využit již stojící objekt, přenosný, normalizovaný k využití pro vojenskou správu (v tehdejší době byla v majetku družstva SLUM) a stavba se nacházela na pozemcích města, které je pronajalo Ústředí za vskutku symbolickou cenu 50 Kčs ročně. V okolí dílen však vše neprobíhalo tak hladce a některé pozemky bylo třeba vyvlastnit jejich původním majitelům. Vybavení dílny bylo částečně z druhé ruky a pocházelo z poválečných konfiskátů. Provoz byl slavnostně zahájen 11. října 1947 a jak se pravilo v protokolu z návštěvy místa ještě před jeho zprovozněním, „*poměr veřejnosti k zamýšlené manufaktuře díky rázovitosti kraji a slováckého regionu*“ byl kladný.³⁵ Náklady na koupi budovy a veškeré vybavení mírně překračovaly 800 000 Kč. (Obr. 4, 5)

Obr. 4 Novostavba vzorkových dílen ÚLUV v Uherském Hradišti. Zdroj: ANM, ÚLUV, VZ_527.

35 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 20. 2. 1947, příloha Odhad vojenského baráku ze dne 9. ledna 1947.

Obr. 5 Skupina pracovníků vzorkové dílny v ÚLUV v Uherském Hradišti kolem roku 1949. Zdroj: ANM, ÚLUV, K_03337.

Spiritem agens dílen se stal Ing. arch. Miroslav Bouček (Drápala 2008). Svěřené úkoly byly široké, počínaje evidencí výrobců a potřeb místní lidové a umělecké výroby, vč. mapování jejich technických potřeb přes vytváření nových vzorů až k odbornému průzkumu celé oblasti. Právě zde můžeme sledovat první stopy jednoho z budoucích klíčových fenoménů spojených s činností ÚLUV, a sice terénním etnografickým výzkumem.³⁶

Dílny začínaly s poměrně skromným personálním zabezpečením, krom vedoucího tam působili dva návrháři, tři výrobci keramiky a dvě kancelářské síly. Do budoucna se sem počítalo hned s několika dalšími výrobními obory: textilními (šití a vyšívání), výrobou keramiky a dřevozpracujícími řemesly.

Organizačně byla manufaktura součástí brněnské pobočky, finančně měla být v ideálním případě soběstačná, její příjmy měly přicházet z honorářů za návrhy pro třetí strany, procent ze zprostředkovaných obchodů, z výrobního a obchodního zisku, podílu na zisku UVY a eventuálně dotací.³⁷

Součástí slavnostního zahájení provozu byla také výstavka nových vzorů a výrobků, které vznikly během prvních čtyř měsíců činnosti dílny. Jejich počet je impozantní: dílny se prezentovaly 236 novými vzory textilních, keramických a dřevěných výrobků a několika jednotlivinami z přírodních pletiv a dalších materiálů. Většina z nich již navíc byla schválena pro výrobu.

Na Slovensku opět vše postupovalo s určitým fázovým zpožděním. Vzhledem k tomu, že činnost zvelebovacích oddělení byla skutečně považována za prioritu, na Slovensku bylo zpočátku využito služeb již existujícího Státního ústavu pro zvelebování živností v Turčianském Sv. Martine, bylo však zřejmé,

³⁶ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 122, č. 289, složka Budování závodu v Uherském Hradišti, otevření dílen, vedení.

³⁷ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 20. 2. 1947, příloha Nástin statusu manufaktury v Uherském Hradišti.

že toho řešení nebude dlouhodobě vyhovovat kvůli vzdálenosti od bratislavské centrály a tato instituce navíc nebyla vůči ÚLUV příliš vstřícná, vystupovala vůči němu spíše z pozice protektora nežli partnera. To bylo z dlouhodobého hlediska neudržitelné.³⁸ Akvizice mladých talentovaných výtvarníků pro slovenskou pobočku také nepostupovala příliš úspěšně. Nakonec se však i zde práce rozběhly: oddělení založilo v roce 1946 krajkářskou školu v Turzovce (a platilo zde učitelku) a usilovalo i o přidělení znárodněných dílen na výrobu zlatého drátu v Bratislavě.³⁹

Krojová akce

Oděv byl považován za jeden z výrazných projevů lidové kultury a přitahoval pro svoji velkou barvitost pozornost odborníků i laiků. Po 2. světové válce z běžného užívání již takřka vymizel, někde zcela, někde se nosily více či méně věrné nápodoby původního oděvu a jen někde se dochoval i původní kroj v nezměněné podobě. Za 2. světové války nastala nouze o potřebné textilie, což bylo způsobeno celkovým nedostatkem, ještě znásobená tím, že mnoho z krojových součástí se původně vyrábělo ve ztraceném pohraničí. V mírových letech tak byla po krojích značná poptávka a k těmto aktivitám se ÚLUV samozřejmě přihlásil, tzv. Krojovou akcí nazvanou také akcí 15 000 krojů.

Byly vytipovány čtyři oblasti s bohatou a dosud živou krojovou tradicí – Slovácko, Valašsko, Slezsko a Chodsko. Nově se do této akce zapojili i etnografové, kteří měli kontrolovat správnost používaných materiálů. Situace byla poměrně složitá vzhledem k přetrvávajícímu přidělovému systému, ale také proto, že na jeden kroj bylo potřeba mnoho různých typů textilu a doplňků.⁴⁰ Mělo být opatřeno 15 000 kompletních krojů – to se sice nepodařilo, přesto alespoň částečně pozitivním výsledkem bylo obnovení výroby kvalitnějších tkanin.

Institucionálně akci zaštiťovaly vzorkové dílny Uherské Hradiště, jmenovitě Vladimír Červinka jako člen družstva Slovač, které bylo zapojeno do distribuce textilií.⁴¹ A co bylo velmi důležité, paralelně probíhal i velmi detailní terénní výzkum a dokumentace krojů a jejich součástí.

Nákupní a prodejní družstva

Jedním z palčivých problémů domácí výroby a také jednou z překážek při pokusech o její povznesení, byl systém výkupu výrobků zprostředkova-

38 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 25. 3. 1946.

39 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 16. 12. 1946.

40 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 123, č. 188. Historie ÚLUV – základní školení zaměstnanců.

41 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947.

teli či obchodními zástupci ve prospěch větších obchodních společností. Tomu se nyní mělo zabránit zřízením obchodního a prodejního družstva přímo v rámci ÚLUV, respektive s ním těsně propojeného.

Jako základ bylo vzato již výše zmiňované družstvo Dorka, založené v době okupace, které mělo být transformováno. Jediné, v čem nepanovala jistota, bylo to, jak správně proměnu provést. Jednou z možností bylo původní Dorku zrušit a skutečně dle dekretu založit zcela nové družstvo, zde však hrozilo nebezpečí, že někteří podílníci by své podíly již do nově zakládaného družstva nevložili. Druhou možností byla přeměna.⁴² Tak se skutečně stalo na valné hromadě 29. ledna 1946. Družstvo Dorka změnilo jméno na *UVA, obchodní centrála umělecké výroby* (zapsané společenstvo s r. o., se sídlem v Praze II., Spálená 51), přijalo nové stanovy a nový obsah své činnosti. S ÚLUV byla UVA personálně provázána v osobách vrchního ředitele Hrdličky, jeho náměstka Májka, předsedy správního výboru Pražáka a místopředsedkyně Markové-Okalyové, kteří měli v družstvu UVA dohlížet na zájmy ÚLUV. Zprávy o hospodaření UVA však ukazují, že zamýšlený koncept nebyl funkční a jeho hospodářské výsledky byly dlouhodobě neuspokojivé a zároveň u nadřízených orgánů panovala nespokojenost s tamním hospodařením, až tak zásadní, že družstvo získalo úvěr až po intervenci ministerstva průmyslu.⁴³ Celkový schodek hospodaření UVA se nakonec do roku 1947 vyšplhal až na 8 milionů, družstvo nebylo schopno existence a nepomohly ani personální změny (obětován byl ředitel ing. Jiríček: „*dosavadní vedení se nepostaralo o dostatek kvalitního zboží*“⁴⁴) a škrty. I přes obtíže se uvažovalo o zřízení obchodů v Karlových Varech a Brně.

Situace na Slovensku byla obdobná, ale řešení bylo zdlouhavější. I zde existovalo družstvo, které bylo možno transformovat a obdobně napojit na Ústředí – družstvo Detva. Pro obchod s výrobky ÚLUV ale bylo zřízeno nové družstvo, Slovakia (v prosinci roku 1946), ovšem to předpokládalo fúzi s Detvou, aby si obě družstva nekonkurovala. Slovakia však nakonec zcela převážila a podařilo se jí navázat i zajímavé obchodní kontakty v Řecku, Itálii, Francii, Turecku a Anglii.⁴⁵

Od roku 1947 fungovala v centru Prahy (Na Příkopě 25) první prodejna UVA. V souladu s oprávněním se měla provozovna věnovat obchodu „*s předměty lidové, umělecko-řemeslné a umělecko-průmyslové výroby*“ a byla zde také umístěna vzorkovna.⁴⁶ Slovenské výrobky se v pražské prodejně prodávaly také a byly zřetelně označené (jako zboží firmy Slovakia), v praxi

42 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 12. 1945.

43 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

44 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 18. 8. 1947.

45 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 29. 10. 1947.

46 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 10. 1947.

také Slovenský ÚLUV přispíval na provoz prodejny, nicméně zároveň za zboží bral provizi.⁴⁷ Slovakia na Slovensku usilovala o zřízení prodejen například v Košicích či Prešově, v Tatrách a lázeňských centrech (Piešťany, Trenčianské Teplice).⁴⁸

Zvláštní důraz se kladl na obchodování se zahraničím. I zde se nabízely různé cesty. Prvotní úvahy o využití již existující firmy Omnipol se nakonec nerealizovaly (snad proto, že požadovala 5% provizi), stejně jako nedošlo ke zřízení samostatného obchodního zastoupení Ústředí v zahraničí.⁴⁹ Nakonec byly překážky ještě vážnější a v prvních letech Ústředí nedokázalo vyprodukovat dostatek zboží, aby se vůbec organizace vývozu do zahraničí vyplatila.⁵⁰ Veletržní kontakty, i přesto že třeba ve Francii zaujaly vyšší úroveň blůzy atd., nikdy v žádný výsledek nevyústily (pro nedostatek surovin), pokus newyorského podnikatele Louise Bonarda opatřit si zdroj relativně levného zboží nabízenými podmínkami připomínal spíše kolonizační dobrodružství nežli seriózní obchodní nabídku (přizpůsobení výrobků americkému vkusu, obrovská provize pro zprostředkovatele).⁵¹

Pro představu můžeme uvést zajímavou bilanci po podzimních vzorkových veletržích, kde se podařilo uzavřít kontrakty za 1,68 milionu korun, přičemž plně 2/3 připadaly na Palestinu, o zbytek se dělily Keňa, Egypt, Island, Anglie a USA. Největší zájem byl o dřevěné hračky, bižuterii, potahové látky a umělé květiny. Na překážku většímu kontraktu byly především vysoké ceny a nevýhodné podmínky dovozu v cílové zemi.⁵² A stejně jako u nás se tedy zájem týkal především věcí denní potřeby, ostatní, tzv. luxusní zboží se příliš prodražovalo dovozními cly. Něco podobného nakonec hrozilo i v Československu, když se chystalo zavedení daně z přepychu, které by vedlo ke zdražení všech výrobků kromě těch sloužících jako výrobky denní potřeby. Bylo úkolem T. Pistoria na ministerstvu průmyslu, aby prosadil intervencemi u poslanců, aby se to netýkalo výrobků lidové a umělecké výroby.⁵³

Získávání surovin

Dalším problémem, který ve sledované době podvazoval drobnou výrobu, byla obtížná dostupnost základních surovin. I v poválečných letech pokračoval systém přidělu jednotlivých surovin a jakkoli Ústředí pracovalo

47 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 30. 6. 1947.

48 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

49 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 12. 1945.

50 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

51 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 10. 1947.

52 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 10. 1947.

53 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 10. 10. 1947.

na základě prezidentského dekretu a mělo své zastánce na ministerstvu průmyslu, pro lidovou a uměleckou výrobu se nedařilo získávat pravidelné přídělky surovin. Plnění jednoho z podstatných úkolů, který si ÚLUV předsevzal, tak zůstával daleko za očekáváním a zároveň tak Ústředí přicházelo o jeden z mocných nástrojů, jímž doufalo přilákat do svých řad další zájemce o členství. Jednalo se však o součást širšího problému: jednak neexistovala přesná představa o tom, jaké jsou vlastně v tomto odvětví reálné potřeby. Všechny dosavadní pokusy o získání komplexních podkladových dat ztroskotaly, částečně z logistických důvodů, protože takto rozsáhlé šetření prostě nebyl sto státní aparát nacházející se v poválečném chaosu uskutečnit, částečně možná i vzhledem k tomu, že si sami respondenti neuvědomovali důležitost těchto dat. Zároveň tato věc měla i složitější kontext – a sice neexistenci dlouhodobého centrálního hospodářského plánu.⁵⁴ Výzkumné cesty pořádané samotným ÚLUV byly teprve v počátcích a ve větší míře probíhaly zatím pouze na Slovensku.

Neporazitelnou konkurencí při přidělování surovin pro výrobu pro ÚLUV byl Ústřední svaz československého průmyslu a Ústřední svaz čsl. řemesla, jejichž dosah byl obecný a jejich síla nepoměrně větší. V komentáři k závěrečnému účtu za rok 1946 tedy čteme i tato hořká slova: „*Jestliže Ústředí není spokojeno s výsledky dosavadní činnosti, není tomu tak proto, že by zde mezi funkcionáři a úřednictvem nebylo dostatek opravdové a disciplinované snahy splnit úkoly, ... nýbrž je to nedostatek porozumění... zejména hospodářských svazů... kteréžto... nechťejí připustiti jakékoliv rozvinutí činnosti Ústředí, aby tato korporace potom snad jim samým nebyla nebezpečnou. Jedině tímto způsobem je naše národní hospodářství, náš vývoz tak citelně poškozován...*“⁵⁵

Závěr

Vydání prezidentského dekretu 110/1945 Sb. a zřízení Ústředí lidové umělecké výroby bylo provázeno velkým entuziasmem a nadějemi jeho hlavního ideového tvůrce, velkého zastánce drobné domácí výroby u nás i jinde v Evropě, Theodora Pistoria. Je však otázkou, byla-li realizace ve Skandinávii funkčního konceptu v našich podmínkách a při stavu poválečného hospodářství vůbec možná.

Idea záchrany lidové výroby byla jistě zcela na místě, protože zejména v některých částech Československa neodvratně mizela a byla nahrazována průmyslovou velkovýrobou. To mluvíme především o západnějších částech republiky, kde se tento trend ještě násobil tím, že svoje znalosti technologie

⁵⁴ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 25. 3. 1945.

⁵⁵ SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947.

si s sebou odnášeli vysídlení němečtí obyvatelé z pohraničí. Ve východních částech státu sice bylo postavení drobné rukodělné výroby silnější, nicméně zase zde scházela vyvinutější infrastruktura, do níž by bylo možno družstevní formu podnikání pevněji zakotvit. Zcela limitující pak bylo vázané hospodářství, které v Československu po válce zůstalo. Surovinové zdroje byly omezené a rukodělná výroba se právě pro svůj omezený význam pro hospodaření státu jen těžko dostávala k potřebným přidělům, především pro textilní výrobu. V tomto směru měly vždy silnější pozici velké svazy zastupující průmyslovou velkovýrobu mající vlivnější kontakty do politických kruhů. Chabá pozice Ústředí ve struktuře československého hospodářství, nedostatek surovin a na to navazující neschopnost zabezpečit dostatečné množství výrobků byly začarovaným kruhem, z něhož se v prvních letech své existence nepodařilo Ústředí vystoupit.

Na neúspěchu při naplňování cílů Ústředí v prvních letech jeho existence se podílely především právě zmíněné vnější okolnosti. Nelze ovšem nevidět, že svou roli sehrály i vnitřní důvody. Jednak se časem výrazně rozbujel jeho správní aparát, dle názoru některých především na věci zainteresovaných výtvarníků, na úkor činnosti zvelebovacích oddělení.⁵⁶ Čísla z ročních přehledů financování Ústředí tento náhled na věc úplně nepotvrzují, na zvelebovací oddělení pravidelně připadala většina rozpočtu, nicméně v těchto objemech financí jsou skryty i náklady, které se zvelebování řemesel týkaly spíše volně, respektive se odehrávaly spíše v organizační rovině.

Výrazněji se ovšem nedařila ani obchodní politika Ústředí, velkoryse plánované aktivity družstva UVA nepřinášely potřebný zisk ani ve vnitřním obchodě (zboží bylo málo a jeho kvalita pokulhávala) a zahraniční obchod se nerozvinul v podstatě vůbec. Důsledkem byly ekonomické ztráty, které již od konce roku 1947 přitahovaly i pozornost ministerstva průmyslu.

Necelé první tři roky existence ÚLUV tedy můžeme považovat za dobu hledání vhodné institucionální, organizační, odborné i „manažerské“ struktury. Šlo o hledání nelehké, mnohdy neúspěšné a silně limitované poválečným hospodářským chaosem. Zároveň ale šlo o dobu značného entusiasmů, a přihlédneme-li k celé řadě výzev, před které byli T. Pistorius a další postaveni, podařilo se jim až neuvěřitelně mnoho. Na starších ideových základech spočívajících v částečně romantizujícím přístupu k lidové výrobě a s využitím již několik desetiletí osvědčeného družstevního modelu podnikání (kterému přála poválečná politicko-spoločenská atmosféra, jakkoliv jsme odhalili i překvapivou kontinuitu s děním za okupace) se v neuvěřitelně krátké době podařilo postavit základy organizace, která v pozdějších letech sehrála – v evropském měřítku až unikátní – roli

56 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947.

v aplikovaném výzkumu lidové výroby a její podpoře. V letech 1945–1947 byly položeny základy tzv. vzorkových dílen i systematické dokumentace (fotografické, terénním etnografickým výzkumem) výroby, které byly typickým rysem činnosti ÚLUV až do jeho konce.

Směr činnosti ÚLUV ovlivňovali zpočátku především představitelé podnikatelských kruhů a částečně se zapojili i návrháři a umělci, nicméně (vzhledem k budoucímu vývoji instituce) je pozoruhodná zanedbatelná účast školených etnografů.

Další vývoj ÚLUV byl však zásadně ovlivněn únorovými událostmi roku 1948 a celá organizace v následujícím – opět jen minimálně zmapovaném – desetiletí až do reformy roku 1957 zápasila o přežití stejně jako celý sektor rukodělné výroby na kolektivizovaném venkově.

Neslo-li se první období existence ÚLUV pod imaginární taktovkou ministerského rady Pistoria, tak nyní přichází chvíle pro architekta Jana Vaňka, který kladl zásadní důraz právě na zvelebovací činnost: „... *dosa- vadní praxe Ústředí a obzvláště UVY je v úplné kolisi s posláním, které je těmto institucím dekretem svěřeno... Bude se tím jen dostavovati pyramida propagace Ústředí na bahnitě půdě uměleckého průmyslu, aniž by tato půda především byla v základu opatřena množstvím pilot, skládajících se z velmi obsáhlé práce zvelebovací.*“⁵⁷ Právě zvelebovací oddělení mělo napříště být mozem i srdcem celého Ústředí.⁵⁸ Toto pomyslné střídání stráží také předznamenává změnu směřování celého ÚLUV – od podnikatelského a obchodního projektu k instituci mapující a poučeně využívající domácí tradice lidové výroby.

Celé první období ÚLUV končí únorovými událostmi roku 1948, v jejichž důsledku se začaly měnit nejen politické poměry Československa, ale návazně i jeho hospodářské prostředí. Pro Ústředí byly tyto změny zcela klíčové – podhoubí domácích výrobců a malých a velkých družstev postupně mizelo a transformovalo se ve znárodněné podniky a spolu s tím se začala měnit i podstata ÚLUV, která ještě čeká na bližší poznání.

Říjen 2024

Archivní prameny

Archiv Národního muzea, fond ÚLUV, Karty a Fotografie.
Státní oblastní archiv Praha, fond ÚLUV, k. 27, 105, 118, 123.

57 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 13. 4. 1947, dopis J. Vaňka Ústředí, 10. 4. 1947.

58 SOA Praha, f. ÚLUV, k. 105. Zápis o schůzi předsednictva ÚLUV, 2. 12. 1947.

Literatura

- Drápala, Daniel. 2008. Lidová kultura v kontextu odborných aktivit Vladimíra Boučka. *Národopisný věstník* 2008, 1: 147–158.
- Ducháček, Milan. 2016. Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.: 37–67.
- Froněk, Jiří – Brožková, Helena. 2008. *Artěl. Umění pro všední den 1908–1935*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, Arbor vitae.
- Hlaváček, Jiří. 2019. K institucionálnímu vývoji lidové umělecké výroby v Československu po roce 1945. *Kulturní studia* 2019, 1: 3–20.
- Jurková, Klára. 2021. *Modrotisk v české a slovenské textilní tvorbě*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Disertační práce.
- Knobloch, Iva. 2019. Svaz československého díla: muzeum jako platforma modernizace. *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce* 57, 1: 15–24.
- Pistorius, Theodor. 1927. *Vědecké řízení práce [jeho význam hospodářský a sociální]*. Praha: Svaz národního osvobození.
- Pistorius, Theodor. 1931. *Obchodní politika – zásady a prostředky*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství.
- Pistorius, Theodor. 1933. *Švédská cesta z krise: základní příčiny úspěšné hospodářské politiky švédské*. Praha: Orbis.
- Pistorius, Theodor. 1946. *Lidová a umělecká výroba*. Praha: Čin.
- Slavíček, Jan. 2023. Družstevnictví v českých zemích do první světové války. *Český časopis historický* 121, 1: 119–167.
- Smrčka, Ladislav a kol. 1992. *Vývoj družstevnictví na území ČSFR*. Praha: Družstevní unie ČSFR.
- Šenfeldová, Helena. 1980. *Třicet pět let činnosti Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti*. Uherské Hradiště: Oblastní závod ÚLUV v Uherském Hradišti.
- Šenfeldová, Helena. 1981. Třicet pět let činnosti Ústředí lidové umělecké výroby. *Muzeum a současnost* 4: 23–33.
- Vlčková, Lucie – Hekrdlová, Alice. 2019. *Krásná jizba DP 1927–1948: design pro demokracii*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- Woitsch, Jiří. 2004. Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby. *Národopisný věstník* 21: 13–21.
- Žižková, Barbora. 2019. *Syntéza autorské a lidové textilní tvorby*. Praha: Univerzita Karlova Filozofická fakulta. Diplomová práce.
- Žižková, Lenka. 2008. Slavné počátky a neslavné konce Krásné jizby a Ústředí lidové umělecké výroby. *Národopisná revue* 2008 č. 3: 127–134.
- Žižková, Lenka. 2021. Propojení Krásné jizby a ÚLUV. *Časopis Národního muzea – řada historická* 190, 3–4: 75–92 (v tisku).